

Meta-Analysis of Relationship of Religiosity and Happiness in Iran After the Islamic Revolution of Iran (From 2003 to 2022)

Masomeh Bagheri (Ph. D.)¹
Hasan Shojaie²

Abstract

This study examines the studies of religiosity with happiness in the Islamic Republic of Iran using a meta-analysis approach. The statistical population of the study included master's theses, doctoral dissertations and articles related to religiosity and happiness. A total of 39 studies entered the meta-analysis process using purposive non-random sampling as a sample. The effect size coefficient was evaluated using CMA2 software. The results show that the magnitude of the effect of religiosity studies with happiness is equal to 0.410, which is interpreted as moderate but up according to Cohen's criterion. The results of the study also show that as the time of the Islamic Revolution of Iran, the relationship between religiosity and happiness is increasing and this shows that religiosity is one of the most important variables related to happiness in the Islamic Republic of Iran. The results also showed that the relationship between all dimensions of religiosity and happiness is significant, while the doctrinal and ritual dimension of religiosity has the most relationship with happiness, but the consequential and experimental dimensions have a low relationship with happiness. Therefore, considering the social conditions of Iranian society and studies conducted in this field, happiness as a social phenomenon is affected by various factors, including the religiosity of citizens, so this factor in interaction with other factors in society affects the happiness of citizens. Research has shown that citizens who believe in and practice religious issues are happier than others.

Keywords: *Happiness, Religiosity, Meta-Analysis, Islamic Republic of Iran.*

-
1. Correspondent Author: Associate Professor of Sociology, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran
  2. Master of Sociology, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran

فرا تحلیل رابطه دینداری با شادکامی در ایران

پس از انقلاب اسلامی ایران

(از سال ۱۳۸۲ تا ۱۳۹۹)

معصومه باقری *

حسن شجاعی **

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۱۰

چکیده

این پژوهش به بررسی مطالعات دینداری با شادکامی در جمهوری اسلامی ایران با استفاده از رویکرد فرا تحلیل می‌پردازد. جامعه آماری پژوهش، شامل پایان نامه‌های کارشناسی ارشد، دکترا و مقالات مرتبط با دینداری و شادکامی بود که تعداد ۳۹ مطالعه با استفاده از روش نمونه‌گیری غیر تصادفی هدفمند به عنوان نمونه وارد فرایند فرا تحلیل شدند. ضریب اندازه اثر با به کارگیری نرم افزار CMA2 مورد ارزیابی قرار گرفت. نتایج نشان داده‌است اندازه اثر مطالعات دینداری با شادکامی معادل ۰/۴۱۰ بدست آمده است که بر اساس معیار کوهن در حد متوسط ولی رو به بالا تفسیر می‌شود. نتایج پژوهش همچنین نشان داده است که هر چقدر از زمان انقلاب اسلامی ایران می‌گذرد میزان رابطه دینداری با شادکامی در حال افزایش است و این نشان می‌دهد که دینداری از مهم‌ترین متغیرهای مرتبط با شادکامی در جمهوری اسلامی ایران می‌باشد، و نشان از اهمیت دینداری در بروز شادکامی در میان افراد جامعه می‌باشد. همچنین نتایج حاصله نشان داد که رابطه بین تمام ابعاد دینداری با شادکامی معنا دار است این در حالی است که بعد اعتقادی و مناسکی دینداری بیشترین رابطه را با شادکامی دارد اما ابعاد پیامدی و تجربی رابطه پائینی با شادکامی داشته‌اند. بنابراین با در نظر گرفتن شرایط اجتماعی جامعه ایران و مطالعاتی که در این زمینه انجام شده است شادکامی به عنوان یک پدیده اجتماعی تحت تأثیر عوامل مختلفی از جمله دینداری شهروندان است. در نهایت نتایج تحقیق نشان داده است شهروندانی که به مسائل دینی اعتقاد دارند و به آنها عمل می‌کنند دارای شادکامی بالاتری نسبت به بقیه هستند.

کلیدواژه‌ها: شادکامی، دینداری، فرا تحلیل، جمهوری اسلامی ایران.

مقدمه و بیان مسئله

بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهند در صد ساله اخیر، روان‌شناسی علمی، بیشتر به ابعاد منفی هیجان‌ها مانند اضطراب، افسردگی، روان‌رنجوری و ... توجه کرده‌است، و دلیل آن می‌تواند تأثیر شدیدتر و جدی‌تر هیجان‌های منفی در زندگی انسان باشد. در دهه‌های اخیر، تعدادی از محققان روان‌شناسی جرأت کرده‌اند تا قلمرو تاریک بیماری‌های روانی را به شادکامی و شفای روانی تبدیل کنند. این جنبش روان‌شناسی مثبت‌نگر نام دارد (عبدالهی و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۰)، از بنیادی‌ترین مفاهیم مطرح در جنبش روان‌شناسی مثبت‌نگر، مفهوم شادکامی است. به عقیده ارسطو، دست کم سه نوع شادی وجود دارد؛ در پایین‌ترین سطح، نظریه مردم عادی است که شادی را همان لذت می‌دانند. در سطح بالاتر از آن، مردمی با فرهنگ بالاتر معتقدند شادی همان موفقیت و کامیابی است. نوع سوم شادی، به زعم ارسطو، شادی ناشی از معنویت است (قمری، ۱۳۸۹، ۷۸). مایرز^۱ نیز، شادکامی را به‌عنوان حس خوشی و احساس این که زندگی در کل به خوبی و خوشی ادامه می‌یابد تعریف می‌کند. او معتقد است این احساس از طریق رسیدن به خواسته‌های زیاد و برجسته بدست نمی‌آید؛ بلکه لذت‌های کوچک بیشتر ما را شادمان می‌سازند (بهداری خسروشاهی، ۱۳۹۶: ۴). از این‌رو، در طول دهه‌های گذشته توجه روان‌شناسان به شادکامی، تعریف‌ها و عامل‌های پیش‌بینی‌کننده آن و ارتباط آن با شخصیت بسیار افزایش یافته است. روان‌شناسان و پژوهشگران نیز به اشکال گوناگون به تعریف مفهوم شادکامی پرداخته‌اند؛ برای مثال ونهون شادکامی را مجموعه‌ای از عواطف و ارزیابی شناختی از زندگی و درجه‌ای از کیفیت زندگی افراد می‌داند که به‌طور کلی مثبت ارزیابی می‌کنند (حیدری رفعت و عنایتی نوین‌فر، ۱۳۸۹: ۶۲)، بنابراین وینهون، شادکامی را درجه و میزانی اطلاق می‌کند که شخص درباره مطلوبیت کل زندگی خود قضاوت می‌کند، این بدان معناست که فرد به چه میزان زندگی خود را دوست دارد و از آن لذت می‌برد (صادقی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۵۶-۱۵۵).

به نظر می‌رسد با توجه به تغییرات گسترده در جامعه‌ی در حال گذار امروز ایران و لزوم وجود شادکامی و نشاط در جامعه برای سرعت بخشیدن به رشد و پیشرفت در زمینه‌های مختلف بیش از هر زمان دیگری، به ارائه راه‌کارهایی برای افزایش شادکامی و نشاط اجتماعی نیاز

1. Meyers

داشته باشیم (بخارایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۸)، در واقع یکی از عواملی که در کاهش تنش‌ها، فشارها، و مشکلات روانی و همچنین در ارزیابی شناختی فرد از موقعیت‌ها و برخورداری بیشتر از منابع حمایتی نقش موثری دارد، دین و مذهب است (بهادری خسروشاهی، ۱۳۹۶: ۲)، دین و مذهب یکی از اساسی‌ترین و مهم‌ترین نهادهای جامعه بشری است، به طوری که هیچ‌گاه بشر خارج از این پدیده زیست نکرده و دامن از آن بر نکشیده است (واحدی و احمدیان، ۱۳۹۳: ۹۲). دین و مذهب نقش مهمی در زندگی فرد دارد. اکثر افراد معتقدند که در زندگی روزمره از طریق مذهب می‌توانند آرامش را در حین نگرانی‌های روانی تجربه کنند (آندره وود و تریسی، ۲۰۰۲ به نقل از صادقی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۵۵). به گفته رمزی و لدبتر نیز کلمه دین، یک اصطلاح خنثی و بی طرف نیست، بلکه دارای ضوابطی قدرتمند از جنبه سیاسی و اخلاقی است (رمزی^۱ و لدبتر^۲، ۲۰۰۱: ۲؛ ون نیکرک^۳، ۲۰۱۸: ۲). بنابراین دین حقیقتی است که در جنبه‌ها و ابعاد گوناگون زندگی انسان حضور جدی و قابل توجهی دارد. تحقیق در باب دین یا دین‌پژوهی نیز عرصه‌ها و شاخه‌های متعددی یافته است. به گونه‌ای که رشته‌های علمی بسیاری در زمینه‌های معارف بشری تدوین و تکوین پیدا کرده‌اند که در این بین می‌توان به روان‌شناسی دینی یا روان‌شناسی دین اشاره کرد (روحانی و معنوی‌پور، ۱۳۸۷: ۱۹۰). با ظهور روانشناسی^۴ دین علاقه به بررسی رابطه بین دین و شادکامی به طور فزاینده‌ای پدید آمد. علاقه به روانشناسی دین به یک قرن پیش برمی‌گردد. به باور تاولس^۵ روانشناسی دین به دنبال درک رفتار دینی از طریق به کارگیری اصول و قوانین روانشناختی است که البته آن اصول از راه مطالعه رفتار غیردینی به دست آمده است (حیدری‌رفعت و عنایتی نوین‌فر، ۱۳۸۹: ۶۲). پژوهش‌هایی چند در دنیا و ایران به بررسی رابطه دینداری با شادکامی (شادمانی و نشاط) پرداخته‌اند که از این بین می‌توان به پژوهش‌های لی و همکاران^۶ (۲۰۲۰) استاوراوا^۷ و همکاران (۲۰۱۳)، گروزینگر^۸ و ونزل^۹ (۲۰۱۴)، ایچ‌هوم^{۱۰} (۲۰۱۲)، ون‌پراگ

1. Ramsey
2. Ledbetter
3. Van Niekerk
4. Psychology of Religion
5. Thouless
6. Liu et all
7. Stavrova
8. Grozinger
9. Wenzel
10. Eichhorn

و همکاران^۱ (۲۰۱۰)، میگلی^۲ (۲۰۰۹)، اسنوپ^۳ (۲۰۰۸)، بخارایی و همکاران (۱۳۹۵)، حیدری رفعت و عنایتی نوین فر (۱۳۸۹)، رضاداد و همکاران (۱۳۹۷)، شجاعی (۱۳۹۷)، صادقی و همکاران (۱۳۹۷)، عبدلهی و همکاران (۱۳۹۷)، قمری (۱۳۸۹)، مرادی و هزارجریبی (۱۳۹۸)، نشاطدوست و همکاران (۱۳۸۶) اشاره کرد. همانطور که عنوان شد پژوهش‌های زیادی به بررسی رابطه دینداری و شادکامی در جمهوری اسلامی ایران پرداخته‌اند، ولی با بررسی‌های انجام شده تنها پژوهش فرشادفر (۱۳۹۹) به بررسی رابطه دینداری، نگرش و جهت‌گیری مذهبی با شادکامی در جامعه ایران با استفاده از رویکر فرتحلیل پرداخته‌است. یافته‌های این پژوهش نشان داد که همبستگی مثبت و رابطه معناداری بین دینداری، نگرش و جهت‌گیری مذهبی و شادکامی وجود دارد و با افزایش سطح دینداری، نگرش مذهبی و جهت‌گیری مذهبی درونی، شادکامی فرد افزایش می‌یابد.

از آنجا که دینداری از متغیرهای مرتبط با شادکامی است، و همچنین به دلیل انجام پژوهش‌های زیادی که در رابطه بین دینداری و شادکامی در جمهوری اسلامی ایران انجام پذیرفته‌است، این مطالعه درصدد آن است به وسیله فرتحلیل به بررسی این رابطه و جمع‌بندی از پژوهش‌های انجام شده در این رابطه بپردازد. فرتحلیل را هنر ترکیب تحقیقات و تحلیل تحلیل‌ها می‌نامند (قربانی زاده و حسن نانگیر، ۲۴:۱۳۹۳). فرتحلیل به‌طور عمیقی در بسیاری از حوزه‌های علم مورد پذیرش جامعه علمی و سیاست‌گذاران سراسر دنیا واقع شده‌است (انتظاری و مهری، ۱۱:۱۳۹۲). بنابراین در این پژوهش به دلیل حجم زیاد پژوهش‌های انجام شده در رابطه دینداری و شادکامی (تعداد ۴۵ پژوهش به بررسی دینداری و شادکامی (شادی، شادمانی، نشاط) پرداخته‌اند) هدف پژوهش حاضر این است تا به وسیله تکنیک فرتحلیل به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری در خصوص پژوهش‌های انجام شده در مورد رابطه دینداری و شادکامی بپردازد. به همین منظور مطالعه حاضر اساس کاوش خود را به بررسی فرتحلیل رابطه دینداری با شادکامی در جمهوری اسلامی ایران (پژوهش‌های بین سال ۱۳۸۲ تا ۱۳۹۹) گذاشته‌است.

1. Van Praag et all
2. Migheli
3. Snoep

ادبیات پژوهش

دینداری

مذهب و معنویت یکی از مهم‌ترین عواملی است که به تجارب، رفتار و ارزش‌های انسان معنا و ساختار می‌بخشد. دین نظام اعتقادی سازمان‌یافته‌ای است که با مجموعه‌ای از آیین‌ها و اعمال تعریف شده، تعیین‌کننده شیوه پاسخ‌دهی افراد به تجارب زندگی است و دینداری، اهتمام دینی است، به نحوی که نگرش و کنش‌های فرد را متأثر می‌سازد (بادی و صالحی، ۱۳۹۹: ۱۴). علامه طباطبایی نیز در تعریف دین بیان می‌کند، دین روش مخصوصی است در زندگی که صلاح دنیا را به طوری که موافق کمال اخروی و حیات دایمی حقیقی باشد، تأمین می‌کند. سپس در شریعت باید قانون‌هایی وجود داشته باشد که روش زندگانی را به اندازه نیاز روشن سازد (بحرینی نجفی و میرشاه جعفری، ۱۳۹۴: ۱۰۷). آیت‌الله مطهری نیز در کتاب مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی، ایمان و دین را، پیوندی میان انسان و جهان و به عبارت دیگر نوعی هماهنگی میان انسان و آرمان‌های کلی جهان تعریف می‌کند (منظری توکلی و عراقی‌پور، ۱۳۸۹: ۲۲)، و طبقه‌بندی مشهوری از تعالیم اسلام را که مورد پذیرش بسیاری از دانشمندان اسلامی از جمله علامه طباطبایی و آیت‌الله جوادی آملی است، در تبیین شرایع دینی اسلام پذیرفته و مورد استفاده قرار داده است. اصول عقاید، اخلاقیات و احکام سه بخش اساسی تعالیم اسلامی است که به عقیده ایشان به همه جوانب نیازهای انسان اعم از دنیوی و اخروی، جسمی یا روحی، عقلی یا عاطفی و فردی و اجتماعی توجه کرده است (اعزازی و ابراهیم‌پور، ۱۳۹۶: ۱۱).

در اندیشه دورکیم^۱ نیز دین قدرت و نیرویی است که به انسان اجازه رفتار و عمل می‌دهد (مهدی‌زاده و زارع غیاث‌آبادی، ۱۳۹۲: ۴۲۱). دورکیم همچنین اعتقاد دارد، دین در افراد، حس وظیفه‌ای اخلاقی ایجاد می‌کند که از طریق آن فشار اجتماعی محترمانه‌ای را احساس کنند که آنان را به تبعیت از خواسته‌های اجتماعی وادار می‌کند. مناسک دینی به افراد انضباط شخصی و زهدگرایی را که از ضروریات زندگی اجتماعی است، می‌آموزند و به این ترتیب آنان را برای زندگی اجتماعی آماده می‌کنند مراسم دینی مردم را گرد هم جمع می‌کند و از این رو، پیوندهای مشترک آن‌ها را تثبیت و انسجام اجتماعی را تقویت می‌نماید (محمدی و سیف‌زاده، ۱۳۹۸: ۸۱).

1. Durkheim

در نهایت یکی از مشهورترین الگوهایی که برای تعریف دینداری مطرح شده، الگوی گلاک^۱ و استارک^۲ است (اعزازی و ابراهیم‌پور، ۱۳۹۶: ۱۱). گلاک و استارک در کتاب ماهیت اجتماعات دینی اذعان کرده‌اند که با وجود تفاوت در میان ادیان مختلف وجوه مشترکی را در میان آن‌ها می‌توان یافت. این وجوه یا عرصه‌ها در حقیقت ابعاد دینداری را تشکیل می‌دهند و عبارت از ابعاد اعتقادی، مناسکی، پیامدی، عاطفی و فکری هستند (اونق و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۰۸). همچنین باید اذعان داشت که در بیشتر پژوهش‌های انجام شده در مورد دینداری و رابطه آن با شادکامی از این ابعاد استفاده شده‌است.

شادکامی

احساس شادکامی و نشاط یکی از ضروری‌ترین خواسته‌های فطری و نیازهای روانی انسان به شمار می‌رود و به دلیل تأثیرات عمده بر سالم‌سازی و بهسازی جامعه مدت‌مدتی است ذهن آدمیان را به خود مشغول کرده‌است. به طوری که امروزه بسیاری از ملل به نوعی درصدد ایجاد یک جامعه سالم و بانشاط هستند، زیرا به نظر می‌رسد احساس شادمانی از یکسو انسان‌ها را برای زندگی بهتر و بازدهی بیشتر آماده می‌کند و از سوی دیگر به دلیل ویژگی مسری بودن آن بستگی‌های فرد را با محیط گسترده می‌کند. از این رو مادامی که شهروندان احساس شادمانی کنند همواره در خدمت به شهر و افراد جامعه اهتمام بیشتری می‌ورزند. از این منظر نقش شادمانی و نشاط در زندگی افراد به حدی است که متفکر اجتماعی راسکین^۳ بر این نکته تأکید می‌ورزد که؛ ثروتمندترین کشور، کشوری است که بیشترین افراد شادمان را زیر بال خود داشته باشد (سمیعی اصفهانی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۸۷). آرگایل^۴ نیز از نخستین نویسندگان در زمینه شادکامی در اظهارات خود به موارد تبیین‌کننده شادکامی اشاره می‌کند، اما بیان می‌دارد که هر کدام قادر به تبیین بخش‌هایی از شادکامی هستند. یکی از آن‌ها، تبیین‌های فیزیولوژیک است که بر اساس آن خلق‌وی خوی مثبت توسط انتقال دهنده‌های عصبی ایجاد می‌شود. تبیین دیگر مربوط به روابط

1. Glock
2. Stark
3. Roskin
4. Argyll

اجتماعی است. بر اساس مشاهدات تجربی، عشق، منبع عظیمی از مسرت است و روابط اجتماعی و شادی را متأثر می‌سازد. به اعتقاد وی، بین شادکامی و معاشرت، رابطه نزدیکی وجود دارد، اما معلوم نیست این رابطه چگونه است. تبیین دیگر مربوط به تأمین نیازهاست. بر اساس این دیدگاه، برخورداری از امکانات زندگی، از منابع شادکامی به شمار می‌روند، اما تأثیر این عامل ناچیز است؛ چون رضایت از این امور، بستگی به عوامل شناختی نیز دارد. در نهایت تبیین دیگر مربوط به فعالیت‌ها و موفقیت‌ها است؛ به طوری که بخشی از رضایت و شادمانی، ممکن است از لذت بردن از کاربرد مهارت‌ها و دستیابی به اهداف حاصل شود. بر این اساس شادکامی از طریق تعهد نسبت به اهداف قابل دستیابی و با ارزش، افزایش می‌یابد که ممکن است به خاطر افزایش عزت نفس باشد. بنابراین، تئوری‌های فیزیولوژیک، اجتماعی، نیازها و موفقیت می‌توانند بخشی از عوامل شادکامی را تبیین کنند؛ اما نمی‌توانند همه ابعاد آن را پوشش دهند (آرگایل، ۱۳۸۲؛ رضاداد و همکاران، ۱۳۹۷: ۷۶-۷۵).

داینر^۱ نیز معتقد است شادکامی، نوعی ارزشیابی فرد از خود و زندگی‌ست که شامل مواردی مانند رضایت از زندگی، هیجان و خلق مثبت، نبود افسردگی، و اضطراب می‌شود و جنبه‌های گوناگون آن نیز به شکل شناخت و عواطف است. شادکامی نوعی داوری است که از بیرون به فرد تحمیل نمی‌شود؛ بلکه حالتی درونی است که از هیجان‌های مثبت تأثیر می‌پذیرد (فتاحی و همکاران، ۱۳۹۰: ۸۶). آیزنک^۲ نیز، شادکامی را مجموع لذت‌ها، منهای دردها و ترکیبی از حداکثر مثبت به اضافه‌ی حداقل عاطفه‌ی منفی معرفی می‌کند. به نظر او، افرادی که در معیارهای شادکامی نمره بالا می‌آورند، عموماً افرادی شاد، خوشبین و سالم و از این‌که وجود دارند راضی هستند؛ زندگی را با ارزش می‌دانند و با جهان در صلح و تفاهم هستند. همچنین آیزنک اعتقاد دارد افراد شاد، احساس امنیت بیشتری می‌کنند، آسان‌تر تصمیم می‌گیرند، روحیه مشارکتی بیشتری دارند و نسبت به کسانی که با آن‌ها زندگی می‌کنند، بیشتر احساس رضایت می‌کنند (حاجی‌زاده میمندی و ترکان، ۱۳۹۴: ۶-۵).

1. Diener
2. Essence

نظریه‌های دینداری و شادکامی

نظریه‌ها بیان می‌کنند که دینداری، شادکامی را به چند طریق ارتقا می‌دهد. برای مثال، اعمال مذهبی، مانند حضور در مساجد، تعامل و حمایت اجتماعی را افزایش می‌دهد. علاوه بر این، ایجاد و گسترش رابطه فردی با خدا، شادکامی را با کاهش استرس و بهبود راهبردهای غلبه بر استرس، ارتقا می‌دهد. همچنین مذهب به زندگی شخص معنا می‌دهد (حیدری رفعت و عنایتی نوین‌فر، ۱۳۸۹: ۶۳). لوین^۱ و تیلور^۲ نیز بر این عقیده‌اند که، در زمینه عواملی که می‌توانند موجب شادکامی شوند، دین نقش بسزایی دارد. دین می‌تواند در تمامی موقعیت‌ها، نقش مؤثری در استرس‌زدایی داشته باشد و در ارزیابی موقعیت، ارزیابی شناختی فرد، فعالیت‌های مقابله، منابع حمایتی و... سبب کاهش گرفتاری روانی شود؛ بر این اساس، مدت‌هاست که تصور می‌شود بین دین و سلامت روان، ارتباط مثبتی وجود دارد و به‌تازگی نیز روانشناسان دین، حمایت‌های تجربی بسیاری را در این زمینه جلب نموده‌اند (لوین و تیلور، ۱۹۸۹: ۶۹۶ به نقل از صالحی صدقیانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۱). سلیگمن^۳ نیز معتقد است که مذهب دست کم به سه طریق در افزایش سطح شادکامی و مؤثر است: نخست این که مذهب ارائه دهنده‌ی یک نظام منسجم اعتقادی است که به انسان این امکان را می‌دهد تا برای زندگی به جست‌وجوی معنی بپردازد و برای آینده امید بیابد؛ دوم این که نظام‌های اعتقادی مذهبی کمک می‌کند تا فرد دلایل قابل قبول و دست کم آرامش‌بخشی را برای توجیه ناکامی‌ها، شکست‌ها و مصائب زندگی خود بیابد؛ و سوم این که افرادی که واقعاً مذهبی هستند و عنصر مذهب در اعتقادات آن‌ها نیرومند است، گرایش کمتری نسبت به انحرافات دارند و رفتارهای نیکو، جامعه‌پسند و انسان دوستانه‌ی بیشتری انجام می‌دهند (رضادوست و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۵). همچنین پژوهش‌های بلیزر^۴ و پالمور^۵ (۱۹۷۶)، هادوی^۶ (۱۹۷۸) و موبرگ^۷ (۱۹۷۹) نیز نشان داده‌اند که بین متغیر دینداری و شادکامی رابطه معناداری وجود دارد (اسنوپ، ۲۰۰۸).

از نظر جامعه‌شناسی مثل امیل دورکیم، دین یک نیاز اجتماعی است که با وجود تغییراتی که

1. Levin
2. Taylor
3. Seligman
4. Blazer
5. Palmore
6. Hadaway
7. Moberg

ممکن است در سازمان اجتماعی روی دهد همواره وجود خواهد داشت (منظری توکلی و عراقی پور، ۱۳۸۹: ۲۳). ولی در جریان تفکیک اجتماعی یا تقسیم کار، دین و باورهای مشترک دچار ضعف می شوند و در نتیجه اخلاق دینی یا اخلاق ملهم از دین نیز تضعیف می شود. این کاهش اقتدار اخلاقی قواعد، زمینه پیدایش آنومی را فراهم می کند؛ به طور خلاصه، دیدگاه دورکیم بدین شکل است که تغییرات شتابان اجتماعی سبب کاهش انسجام اجتماعی می شوند. کاهش انسجام اجتماعی خود افزایش آنومی را در پی دارد و نتیجه نهایی این فرایند نیز کاهش شادکامی است (مرادی و هزارجریبی، ۱۳۹۸: ۴۵).

به اعتقاد لازاروس^۱ و فلکمن^۲، افراد شادکام، افکار و رفتارهایی دارند که سازگار و کمک دهنده است، با دید روشن به امور می نگرند، دعا و نیایش دارند، به طور مستقیم برای حل مسائل از خود تلاش نشان می دهند و به موقع از دیگران کمک می طلبند. در واقع افراد با گرایش دینی، یعنی این عقیده که در جهان یک مقصد والایی وجود دارد که می توانند شادمانی خود را ارتقاء بخشند و سطح بالاتری از رضایت از زندگی و شادمانی شخصی بیشتری دارند و رویدادهای اضطراب آور زندگی، اثرات روانی کمتری بر روی آنها دارد (رضاداد و همکاران، ۱۳۹۷: ۸۷). گانگا^۳ و کوتی^۴، نیز عقیده دارند که معنویت و اعتقاد مذهبی یکی از توانمندی های انسان است که راه های کنار آمدن و راهبردهای حل مسئله را برای او فراهم کرده، به مثابه منبع حمایت اجتماعی، در برابر سردرگمی ها و مصیبت ها احساسی از معناداری را در قلب وی ایجاد می کند. همچنین احساسی از کنترل غیرمستقیم روی پیشامدها به مردم می دهد که در نهایت، منجر به کاهش انزوا و تنهایی و افزایش شادکامی و نشاط در زندگی افراد می شود (شجاعی، ۱۳۹۷: ۹۲). همچنین، آرچیل^۵ و ریموس^۶ اعتقاد دارند، که بین سطح شادکامی و میزان اعتقاد به باورها و ارزش های دینی رابطه معناداری وجود دارد. به باور آنان زمانی که باورهای دینی منجر به رفتارهای دینی می شوند، میزان آن رابطه بیشتر می شود. آنها در تبیین این یافته خویش تأکید

1. Lazarus
2. Folkman
3. Ganga
4. Kutty
5. Argyle
6. Remus

می‌کنند که باورها و رفتارهای دینی به منزله نوعی مکانیسم انطباقی عمل می‌کنند که از یک سو موجب افزایش سطح عمق‌پذیری در برابر استرس‌های زندگی روزمره می‌شوند. از سوی دیگر، دست یازیدن به اعمالی که با میل و رغبت درونی صورت می‌گیرند موجب ایجاد خرسندی و رضایت خاطر می‌شوند (الیاسی، ۱۳۸۵: ۲۰).

دین اسلام نیز به‌عنوان آخرین برنامه الهی زندگی بشر، دینی کامل، جامع و آسمانی است و با توجه به نیازهای متفاوت انسان و زمینه‌های لازم برای کمال و تکامل او در ابعاد مختلف، نگاهی همه‌جانبه به وی داشته است. از جمله به پدیده نشاط و شادکامی توجه خاصی نموده و برای تجدید توان و کسب نشاط و شادکامی و طراوت روحی راه کارهایی ارائه داده‌است و آن‌ها را خصلت‌های خداجویانه دانسته است. اسلام حضور با نشاط در عرصه‌های مختلف زندگی و بهره‌گیری از تنوع و شادی را سیره‌ای پسندیده و عبادتی بزرگ معرفی نموده‌است؛ همانگونه که روزه ماه رمضان را واجب نموده‌است، شادی و سرور مسلمانان را در عید سعید فطر سفارش کرده‌است (عابدی و همکاران، ۱۳۸۷: ۴۸).

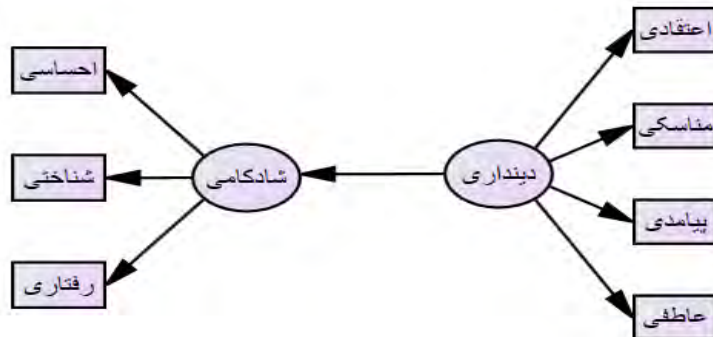
پیشینه پژوهش

با بررسی‌های انجام شده در رابطه دینداری و شادکامی در جمهوری اسلامی ایران با استفاده از رویکرد فراتحلیل تنها یک پژوهش یافت شده‌است. از این‌رو فرشادفر (۱۳۹۹) در پژوهشی به بررسی رابطه دینداری، نگرش و جهت‌گیری مذهبی با شادکامی در جامعه ایران (مطالعه مروری) پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان داده‌است که، همبستگی مثبت و رابطه معناداری بین دینداری، نگرش و جهت‌گیری مذهبی و شادکامی وجود دارد و با افزایش سطح دینداری، نگرش مذهبی و جهت‌گیری مذهبی درونی، شادکامی فرد افزایش می‌یابد. در نتیجه به اعتقاد نگارنده، یکی از راه‌حل‌ها جهت افزایش شادکامی برنامه‌ریزی و تدوین بسته‌های آموزشی و فرهنگی جهت تقویت دین‌داری، نگرش مذهبی و جهت‌گیری مذهبی درونی است. همچنین بازه زمانی پژوهش‌های انتخاب شده برای پژوهش فرشادفر، بین سال‌های ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۳ می‌باشند، ولی در پژوهش حاضر از یک بازه زمانی ۱۹ ساله، پژوهش‌های بین سال‌های ۱۳۸۲ تا ۱۳۹۹ استفاده شده‌است. همچنین در پژوهش حاضر برای بررسی میزان رابطه و اندازه اثر رابطه دینداری و

شادکامی از نرم افزار جامع فراتحلیل CMA2 استفاده شده است و همچنین رابطه ابعاد متغیر دینداری با شادکامی نیز مورد بررسی قرار گرفته است.

چارچوب نظری و مدل مفهومی

با بررسی پژوهش‌های انجام شده در رابطه بین دینداری و شادکامی می‌توان اذعان داشت که، گانگا و کوتی، عقیده دارند که معنویت و اعتقاد مذهبی یکی از توانمندی‌های انسان است که راه‌های کنار آمدن و راهبردهای حل مسئله را برای انسان فراهم کرده و باعث افزایش شادکامی و نشاط در زندگی افراد می‌شود. آرجیل و ریموس نیز اعتقاد دارند، که بین سطح شادکامی و میزان اعتقاد به باورها و ارزش‌های دینی رابطه معناداری وجود دارد. لوین و تیلور نیز بر این عقیده‌اند که، در زمینه عواملی که می‌توانند موجب شادکامی شوند. دین نقش بسزایی دارد. دین اسلام نیز به‌عنوان آخرین برنامه الهی زندگی بشر، دینی کامل، جامع و آسمانی است و با توجه به نیازهای متفاوت انسان و زمینه‌های لازم برای کمال و تکامل او در ابعاد مختلف، نگاهی همه‌جانبه به انسان داشته است. از جمله به پدیده نشاط و شادکامی توجه خاصی نموده و برای تجدید توان و کسب نشاط و شادکامی و طراوت روحی راه کارهایی ارائه داده است و آن‌ها را خصلت‌های خداجویانه دانسته است. اسلام حضور با نشاط در عرصه‌های مختلف زندگی و بهره‌گیری از تنوع و شادی را سیره‌ای پسندیده و عبادتی بزرگ معرفی نموده است؛ همانگونه که روزه ماه رمضان را واجب نموده است، شادی و سرور مسلمانان را در عید سعید فطر سفارش کرده است. بنابراین همانطور که پژوهش‌های تجربی و مبانی نظری نشان داده‌اند دینداری و شادکامی رابطه معناداری با هم دارند، همچنین با بررسی پژوهش‌هایی تجربی انتخاب شده برای فراتحلیل و همچنین نظریه‌های مطرح شده در این رابطه، برای متغیر دینداری، چهار بعد اصلی، دینداری اعتقادی، دینداری مناسکی، دینداری عاطفی و دینداری پیامدی و برای متغیر شادکامی سه بعد رفتاری، شناختی و احساسی بدست آمده است.

شکل ۱. مدل نظری استخراج شده از پژوهش‌های بررسی شده

فرضیه‌های پژوهش

فرضیه اصلی پژوهش

۱. در تمامی پژوهش‌های بررسی شده دینداری با شادکامی رابطه معناداری دارد.

فرضیه فرعی پژوهش

۱. در تمامی پژوهش‌های بررسی شده دینداری اعتقادی با شادکامی رابطه معناداری دارد.
۲. در تمامی پژوهش‌های بررسی شده دینداری پیامدی با شادکامی رابطه معناداری دارد.
۳. در تمامی پژوهش‌های بررسی شده دینداری عاطفی با شادکامی رابطه معناداری دارد.
۴. در تمامی پژوهش‌های بررسی شده دینداری مناسکی با شادکامی رابطه معناداری دارد.

۳. روش تحقیق

در این پژوهش، با توجه به اهداف و ماهیت آن، از روش فراتحلیل استفاده شده است. با این روش می‌توان نتایج پژوهش‌ها را با یکدیگر ترکیب و روابطی تازه میان پدیده‌های اجتماعی کشف کرد (هانتز، ۲۰۰۴: ۶۵؛ نیازی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۵۰). بنابراین، در روش فراتحلیل، محقق با ثبت ویژگی‌ها و یافته‌های توده‌ای از تحقیقات در قالب مفاهیم کمی، آن‌ها را آماده استفاده از روش‌های نیرومند آماری می‌کند (محمدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۳). این پژوهش در سال ۱۴۰۰

انجام پذیرفته است. جامعه آماری پژوهش حاضر، پژوهش‌های داخلی انجام شده در زمینه رابطه بین دینداری و شادکامی (شادی، شادمانی، نشاط) است که در بازه زمانی سال ۱۳۸۲ تا سال ۱۳۹۹ انجام پذیرفته‌اند. جهت جست و جوی پیشینه پژوهش، جست و جوی پژوهش‌های مرتبط با دینداری و شادکامی از پایگاه‌های اطلاعاتی جهاد دانشگاهی (SID)، پایگاه مجلات تخصصی نور (Noormags)، پایگاه بانک اطلاعات نشریات کشور (Magiran)، پایگاه مرکز اسناد و مدارک علمی ایران (IranDoc)، پرتال علوم انسانی (Ensanir.ir) و سیویلیکا (Civilica)) استفاده شده است. در نهایت ۴۵ پژوهش اعم از مقاله و پایان نامه مورد بررسی قرار گرفت که از این بین تعداد ۳۹ پژوهش ملاک‌های لازم جهت ورود به فرا تحلیل را دارا بوده‌اند. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم افزار CMA2، نرم افزار جامع فرا تحلیل محاسبه و انجام شد. در این پژوهش برای انتخاب مطالعات برای انجام فرا تحلیل از روش نمونه گیری غیر تصادفی هدفمند استفاده شده است. همچنین ملاک‌های انتخاب مطالعات برای فرا تحلیل عبارت‌اند از: ۱. داشتن شرایط لازم از نظر روش‌شناسی (فرضیه‌سازی، روش تحقیق، حجم نمونه، روش نمونه گیری) ۲. موضوع تحقیق، (بررسی مطالعات دینداری با شادکامی باشد). ۳. تحقیقات به صورت پیمایشی انجام شده باشد. ۴. تحقیق در ایران انجام شده باشد.

جدول ۱. پژوهش‌های انتخاب شده برای فرا تحلیل

کد	پژوهشگر	سال	موضوع
۱	حیدری رفعت و عنایتی نوین فر	۱۳۸۹	رابطه بین نگرش دینی و شادکامی در بین دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس
۲	واحدی و احمدیان	۱۳۹۳	رابطه سبک‌های هویت مذهبی، ابعاد دینداری با بهزیستی روان‌شناختی دانشجویان
۳	کاظمیان مقدم و مهرابی زاده هنرمند	۱۳۸۸	بررسی رابطه نگرش مذهبی با شادکامی و سلامت روانی دانشجویان دختر و پسر دانشگاه آزاد اسلامی بهبهان
۴	بهادری خسروشاهی	۱۳۹۶	رابطه حمایت اجتماعی و شادکامی با دین‌داری
۵	مرادی و هزارجریبی	۱۳۹۸	تحلیل عوامل و راهبردهای موثر بر ارتقای شادکامی در استان ایلام
۶	رضاداد و همکاران	۱۳۹۷	نقش تعدیل‌کننده جهت‌گیری مذهبی اسلامی در رابطه مسئولیت‌پذیری چندبعدی با شادکامی دینی متأهلین

کد	پژوهشگر	سال	موضوع
۷	عبداللهی و همکاران	۱۳۹۷	مطالعه نقش واسطه‌ای خودمهارگری در رابطه بین دینداری با شادکامی
۸	شجاعی	۱۳۹۷	بررسی ارتباط نگرش و التزام عملی به نماز با میزان شادکامی دانشجویان (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه محقق اردبیلی)
۹	بخارایی و همکاران	۱۳۹۵	مطالعه‌ی میزان نشاط اجتماعی در شهر بوشهر و عوامل اجتماعی موثر بر آن (مؤلفه‌های مورد بررسی اعتماد اجتماعی و دینداری)
۱۰	سمیعی اصفهانی و همکاران	۱۳۹۷	عوامل اجتماعی موثر بر نشاط اجتماعی معلمان (مطالعه موردی)
۱۱	بادی و صالحی	۱۳۹۹	بررسی رابطه پابندی مذهبی و عزت نفس با شادکامی دانش آموزان سال سوم دوره متوسطه شهرستان بندرگز
۱۲	یزدانی و آزاد	۱۳۸۲	بررسی رابطه بین نگرش دینی، سبک‌های مقابله‌ای و شادکامی در دختران و پسران دبیرستانی اصفهان در سال تحصیلی ۸۲-۸۱
۱۳	روحانی و معنوی‌پور	۱۳۸۷	رابطه عمل به باورهای دینی با شادکامی و رضایت زناشویی در دانشگاه آزاد اسلامی واحد مبارکه
۱۴	الیاسی	۱۳۸۵	عوامل موثر بر شادکامی دانشجویان بسیجی
۱۵	فتاحی و همکاران	۱۳۹۰	بررسی رابطه بین شادکامی و گرایش‌های معنوی در دانشجویان دانشگاه اصفهان
۱۶	منظری توکلی و عراقی‌پور	۱۳۸۹	بررسی رابطه بین دینداری و شادکامی در بین دانشجویان دختر دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان سال تحصیلی ۱۳۸۸-۱۳۸۹
۱۷	کیا و امیری	۱۳۹۲	بررسی میزان نشاط اجتماعی و عوامل مرتبط با آن در بین شهروندان ۱۵ تا ۶۴ سال شهر اهواز
۱۸	حاجی‌زاده میمندی و ترکان	۱۳۹۴	بررسی میزان و عوامل فرهنگی - اجتماعی مرتبط با نشاط اجتماعی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه یزد)
۱۹	ذهبی	۱۳۹۴	بررسی تأثیر رابطه میان دینداری و سرمایه اجتماعی بر میزان نشاط اجتماعی در میان گردشگران مذهبی ایرانی (مورد مطالعه شهر مشهد)

فرا تحلیل رابطه دینداری با شادکامی در ایران پس از انقلاب اسلامی ایران

کد	پژوهشگر	سال	موضوع
۲۰	آقابابائی	۱۳۹۴	نقش واسطه‌ای هدف در زندگی در رابطه جهت‌گیری دینی با شادی و رضایت از زندگی
۲۱	مهدی‌زاده و زارع غیاث آبادی	۱۳۹۲	بررسی میزان دینداری و نقش آن در شادمانی جوانان
۲۲	بحری نجفی و میرشاه جعفری	۱۳۹۴	تأثیر ابعاد باورهای مذهبی بر شادی معلمان ابتدایی در محیط کار
۲۳	عابدی و همکاران	۱۳۸۷	رابطه بین ابعاد دینداری با شادی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر اصفهان
۲۴	رضادوست و همکاران	۱۳۹۳	بررسی عوامل اجتماعی موثر بر نشاط در استان خوزستان
۲۵	ارجمند سیاه پوش و همکاران	۱۳۹۷	بررسی میزان نشاط اجتماعی نوجوانان تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) شهر پلدختر و عوامل اجتماعی موثر بر آن
۲۶	حقیقتیان	۱۳۹۴	عوامل اجتماعی موثر بر شادمانی اجتماعی معلمان شهر اصفهان
۲۷	محمدی و سیف زاده	۱۳۹۸	عوامل فرهنگی شادمانی اجتماعی (مطالعه موردی: جوانان شهر اصفهان)
۲۸	یاری	۱۳۹۳	بررسی رابطه میان دینداری، سلامت روانی و شادکامی در زنان
۲۹	دانا	۱۳۹۹	بررسی تأثیر عوامل اجتماعی معلمان در شهرستان مهاباد
۳۰	رضاه‌ها	۱۳۹۴	بررسی رابطه دینداری و شادکامی در دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی شاهرود
۳۱	زارع	۱۳۹۰	بررسی شادکامی و عوامل موثر بر آن (مطالعه موردی: شهر کرمان)
۳۲	چوقادی	۱۳۸۹	مطالعه عوامل روانی اجتماعی موثر بر شادی زنان شهرضا
۳۳	جامه شورانی	۱۳۹۲	مطالعه رابطه دینداری با احساس شادمانی
۳۴	دانش	۱۳۹۶	مطالعه جامعه‌شناختی نشاط اجتماعی معلمان در شهر کرج
۳۵	محتشم	۱۳۹۱	بررسی میزان نشاط اجتماعی در شهر بوشهر و عوامل موثر بر آن

کد	پژوهشگر	سال	موضوع
۳۶	نباتی مقدم	۱۳۹۲	بررسی عوامل موثر بر نشاط اجتماعی جوانان شهر اردبیل
۳۷	الماسی جزئی	۱۳۹۲	بررسی عوامل موثر بر نشاط اجتماعی در بین نوجوانان (مورد مطالعه: دانش آموزان مقطع متوسطه شهرستان شاهین شهر)
۳۸	صادقی و همکاران	۱۳۹۷	بررسی معناداری رابطه جهت گیری مذهبی و شادکامی در بین شهروندان استفاده کننده از فضاهای عمومی شهری، نمونه موردی: شهر مشهد
۳۹	کشاورز و وفائیان	۱۳۸۶	بررسی عوامل تأثیرگذار بر میزان شادکامی

۴. یافته‌های پژوهش

یافته‌های توصیفی

در این قسمت به اطلاعات توصیفی و تحلیل پرداخته می‌شود. در جدول‌های (۲) و (۳) ضمن برآورد اندازه اثر تفکیکی پژوهش‌های انتخاب شده برای فراتحلیل، اثرات ترکیبی ثابت و تصادفی نیز مشخص گردید. بر اساس جدول‌های (۲) و (۳) در همه ۳۹ پژوهش مورد بررسی، رابطه میان دینداری و شادکامی معنادار بوده، و بزرگترین همبستگی مربوط به پژوهش شماره ۸، پژوهش شجاعی (۱۳۹۸) با عنوان، بررسی ارتباط نگرش و التزام عملی به نماز با میزان شادکامی دانشجویان (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه محقق اردبیلی)، و کوچکترین مقدار همبستگی مربوط به پژوهش شماره ۲-۳۹، کشاورز و وفائیان (۱۳۸۶) با عنوان بررسی عوامل تأثیرگذار بر میزان شادکامی می‌باشد. همچنین هر دو اندازه اثرات ترکیبی تصادفی و ثابت در سطح ۹۹ درصد معنادار می‌باشند.

جدول ۲. خلاصه اطلاعات مربوط به فراتحلیل دینداری و شادکامی بر روی پژوهش‌های نمونه

کد	نوع پژوهش	سال	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	z-value	p-value
۱	مقاله	۱۳۸۹	۰/۱۹۸	۰/۱۲۹	۰/۲۶۶	۵/۵۰۶	۰/۰۰۰
۲	مقاله	۱۳۹۳	۰/۱۹۰	۰/۱۱۶	۰/۲۶۲	۴/۹۵۶	۰/۰۰۰
۳	مقاله	۱۳۸۸	۰/۶۳۰	۰/۵۳۳	۰/۷۱۱	۹/۸۶۴	۰/۰۰۰

فروتحلیل رابطه دینداری با شادکامی در ایران پس از انقلاب اسلامی ایران

کد	نوع پژوهش	سال	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	z-value	p-value
۴	مقاله	۱۳۹۶	۰/۵۱۰	۰/۴۲۸	۰/۵۸۳	۱۰/۵۲۸	۰/۰۰۰
۵	مقاله	۱۳۹۸	۰/۲۷۱	۰/۱۷۶	۰/۳۶۱	۵/۴۲۵	۰/۰۰۰
۶	مقاله	۱۳۹۷	۰/۸۲۰	۰/۷۸۴	۰/۸۵۰	۲۲/۵۸۰	۰/۰۰۰
۷	مقاله	۱۳۹۷	۰/۱۲۰	۰/۰۰۷	۰/۲۳۰	۲/۰۷۸	۰/۰۳۸
۸	مقاله	۱۳۹۷	۰/۹۲۰	۰/۸۹۸	۰/۹۳۷	۲۴/۴۶۳	۰/۰۰۰
۹	مقاله	۱۳۹۵	۰/۳۶۰	۰/۲۷۲	۰/۴۴۲	۷/۵۰۹	۰/۰۰۰
۱۰	مقاله	۱۳۹۷	۰/۸۹۰	۰/۸۶۷	۰/۹۰۹	۲۷/۲۴۰	۰/۰۰۰
۱۱	مقاله	۱۳۹۹	۰/۳۴۱	۰/۲۱۶	۰/۴۵۵	۵/۱۱۱	۰/۰۰۰
۱۲	مقاله	۱۳۸۲	۰/۱۶۵	۰/۰۶۳	۰/۲۶۴	۳/۱۵۱	۰/۰۰۲
۱۳	مقاله	۱۳۸۷	۰/۳۴۴	۰/۲۳۴	۰/۴۴۵	۵/۸۴۹	۰/۰۰۰
۱۴	مقاله	۱۳۸۵	۰/۶۸۰	۰/۵۹۸	۰/۷۴۸	۱۱/۶۳۷	۰/۰۰۰
۱۵	مقاله	۱۳۹۰	۰/۲۰۱	۰/۰۷۴	۰/۳۲۲	۳/۰۷۰	۰/۰۰۲
۱۶	مقاله	۱۳۸۹	۰/۷۷۰	۰/۷۰۵	۰/۸۲۲	۱۳/۹۱۵	۰/۰۰۰
۱۷	مقاله	۱۳۹۲	۰/۵۶۰	۰/۴۸۷	۰/۶۲۵	۱۲/۳۵۲	۰/۰۰۰
۱۸	مقاله	۱۳۹۴	۰/۳۰۰	۰/۱۸۹	۰/۴۰۴	۵/۱۲۳	۰/۰۰۰
۱۹	مقاله	۱۳۹۴	۰/۳۲۲	۰/۲۳۱	۰/۴۰۷	۶/۶۵۲	۰/۰۰۰
۲۰	مقاله	۱۳۹۴	۰/۵۰۰	۰/۳۹۹	۰/۵۸۹	۸/۴۷۴	۰/۰۰۰
۲۱	مقاله	۱۳۹۲	۰/۲۷۷	۰/۱۸۲	۰/۳۶۷	۵/۵۵۲	۰/۰۰۰
۲۲	مقاله	۱۳۹۴	۰/۲۷۱	۰/۱۵۲	۰/۳۸۲	۴/۳۶۸	۰/۰۰۰
۲۳	مقاله	۱۳۸۷	۰/۴۷۰	۰/۳۶۵	۰/۵۶۳	۷/۸۵۲	۰/۰۰۰
۲۴	مقاله	۱۳۹۳	۰/۱۴۸	۰/۰۸۶	۰/۲۰۸	۴/۶۷۷	۰/۰۰۰
۲۵	مقاله	۱۳۹۷	۰/۱۹۱	۰/۰۶۰	۰/۳۱۶	۲/۸۴۲	۰/۰۰۴
۲۶	مقاله	۱۳۹۴	۰/۴۳۹	۰/۳۵۳	۰/۵۱۷	۹/۰۸۴	۰/۰۰۰
۲۷	مقاله	۱۳۹۸	۰/۳۸۹	۰/۳۱۹	۰/۴۵۵	۱۰/۰۳۳	۰/۰۰۰
۲۸	پایان نامه	۱۳۹۳	۰/۲۴۳	۰/۱۳۱	۰/۳۴۹	۴/۱۷۱	۰/۰۰۰
۲۹	پایان نامه	۱۳۹۹	۰/۱۸۴	۰/۰۲۴	۰/۳۳۴	۲/۲۵۷	۰/۰۲۴
۳۰	پایان نامه	۱۳۹۴	۰/۷۲۰	۰/۶۱۰	۰/۸۰۳	۸/۹۳۹	۰/۰۰۰

کد	نوع پژوهش	سال	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	z-value	p-value
۳۱	پایان نامه	۱۳۹۰	۰/۲۳۰	۰/۱۳۵	۰/۳۲۱	۴/۶۶۶	۰/۰۰۰
۳۲	پایان نامه	۱۳۸۹	۰/۱۷۰	۰/۰۷۱	۰/۲۶۶	۳/۳۵۱	۰/۰۰۱
۳۳	پایان نامه	۱۳۹۲	۰/۱۹۷	۰/۰۹۷	۰/۲۹۳	۳/۸۲۹	۰/۰۰۰
۳۴	پایان نامه	۱۳۹۶	۰/۳۸۸	۰/۲۹۵	۰/۴۷۴	۷/۶۲۷	۰/۰۰۰

جدول ۳. خلاصه اطلاعات مربوط به فراتحلیل دینداری و شادکامی بر روی پژوهش‌های نمونه

کد	نوع پژوهش	سال	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	z-value	p-value
۳۵	پایان نامه	۱۳۹۱	۰/۳۶۰	۰/۲۷۰	۰/۴۴۴	۷/۳۴۷	۰/۰۰۰
۳۶	پایان نامه	۱۳۹۲	۰/۱۳۱	۰/۰۳۱	۰/۲۲۸	۲/۵۶۲	۰/۰۱۰
۳۷	پایان نامه	۱۳۹۲	۰/۲۷۹	۰/۱۸۲	۰/۳۷۱	۵/۴۶۰	۰/۰۰۰
۱-۳۸	مقاله	۱۳۹۷	۰/۴۶۷	۰/۳۱۴	۰/۵۹۶	۵/۴۷۶	۰/۰۰۰
۲-۳۸	مقاله	۱۳۹۷	۰/۳۲۲	۰/۱۶۲	۰/۴۸۳	۳/۷۳۳	۰/۰۰۰
۱-۳۹	مقاله	۱۳۸۶	۰/۱۱۹	۰/۰۲۷	۰/۲۰۹	۲/۵۳۶	۰/۰۱۱
۲-۳۹	مقاله	۱۳۸۶	۰/۱۱۱	۰/۰۱۹	۰/۲۰۱	۲/۳۶۴	۰/۰۱۸
اندازه اثر	ترکیبی ثابت	۰/۳۶۸	۰/۳۵۴	۰/۳۸۲	۴۵/۷۴۸	۰/۰۰۰	
	ترکیبی تصادفی	۰/۴۱۰	۰/۳۲۲	۰/۴۹۱	۸/۳۹۷	۰/۰۰۰	

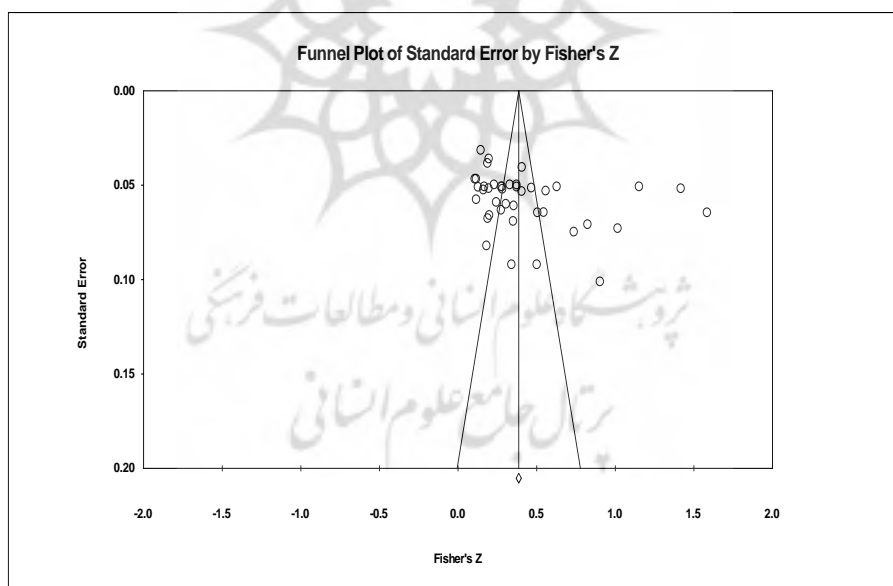
برای تشخیص ناهمگونی از آزمون Q استفاده می‌شود. مقدار بالای Q و مقدار پایین P-Value حاکی از ناهمگونی پژوهش‌های وارد شده به فراتحلیل می‌باشد. با توجه به نتایج حاصل از آزمون باید گفت ($Q = 1493/473$, $P < 0.01$)، فرض همگونی میان پژوهش‌ها تأیید نمی‌شود. همچنین نتایج حاصل از ضریب مجذور I^2 مؤید این مطلب است که حدود ۹۷ درصد از تغییرات کل مطالعات به ناهمگنی آن‌ها مربوط است، بنابراین تلفیق آن‌ها با مدل آثار ثابت موجه نیست زیرا بیش از ۹۷ درصد از تغییرات کل مطالعات به ناهمگنی آنها مربوط می‌شود. پس بنابراین باید از مدل اثرات ترکیبی تصادفی استفاده نمود.

جدول ۴. نتایج حاصل از آزمون Q

شاخص آماری	مقدار آزمون Q	درجه آزادی Df	سطح معناداری P-Value	I-Squared(I ²)
نتایج	۱۴۹۳/۴۷۳	۴۰	۰/۰۰۰	۹۷/۳۲۲

سوگیری انتشار

یکی از موضوعات مورد توجه در هر فرا تحلیل، ارزیابی سوگیری انتشار است. منظور از سوگیری انتشار این است که یک فرا تحلیل شامل همه مطالعات انجام شده درباره موضوع مورد بررسی نباشد. یعنی ممکن است برخی از مطالعات به دلایل متفاوت منتشر نشده یا حداقل در مجلات نمایه سازی نشده منتشر شده باشد (طولایی و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۳). معمول ترین و ساده ترین روش سوگیری انتشار، استفاده از یک نمودار پراکندگی به نام نمودار کیفی است (قربانی زاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۸)، بنابراین با توجه به شکل (۲) (نمودار فانل یا کیفی پژوهش حاضر) از آنجا که مطالعات در بالای نمودار جمع شده اند بر عدم وجود سوگیری انتشار دلالت دارد.

شکل ۲. نمودار کیفی پژوهش های دینداری و شادکامی

روش چینش و تکمیل دوال و تئیدی نیز یکی دیگر از آزمون‌هایی است که برای بررسی سوگیری انتشار به کار می‌رود. چینش و تکمیل بر اساس ایده کلیدی که در پس زمینه نمودار کیفی قرار دارد، انجام می‌شود؛ یعنی این ایده که در صورت نبود سوگیری، نمودار حول خلاصه اندازه اثر، حالت متقارن پیدا می‌کند (قربانی‌زاده و حسن نانگیر، ۱۳۹۳: ۱۲۷). نتایج روش چینش و تکمیل دوال و تئیدی در جدول (۵) نشان داده شده است. براساس اطلاعات جدول (۵)، این پژوهش و فراتحلیل به منظور کامل شدن نیاز به پژوهشی ندارد. همچنین نتایج نشان می‌دهد که براساس مدل اثرات ثابت، برآورد نقطه‌ای و فاصله اطمینان برای تحقیقات ترکیب یافته برابر با (۰/۳۸۲، ۰/۳۵۳) است. با استفاده از روش چینش و تکمیل دوال و تئیدی، برآورد نقطه‌ای و فاصله اطمینان متناسب برابر با (۰/۳۸۲، ۰/۳۵۳) شده است. همچنین بر اساس مدل اثرات تصادفی، برآورد نقطه‌ای و فاصله اطمینان برای تحقیقات ترکیب یافته برابر با (۰/۴۹۱، ۰/۳۲۲) است. با استفاده از روش چینش و تکمیل، برآورد نقطه‌ای و فاصله اطمینان متناسب برابر با (۰/۴۹۱، ۰/۳۲۲) شده است. همانطور که ملاحظه می‌شود، ارزش مشاهدات و تعدیل شده در مدل اثرات ثابت و ارزش مشاهده شده و تعدیل شده در مدل اثرات تصادفی، برابر است. این برابری نشان می‌دهد که این پژوهش برای کامل شدن نیاز به هیچ مطالعه‌ای ندارد.

جدول ۵. نتایج روش چینش و تکمیل دوال و تئیدی

تعداد مطالعات گمشده	مقدار Q	اثرات تصادفی			اثرات ثابت			
		حد بالا	حد پایین	تخمین نقطه‌ای	حد بالا	حد پایین	تخمین نقطه‌ای	
	۱۴۹۳/۴۷	۰/۴۹۱	۰/۳۲۲	۰/۴۱۰	۰/۳۸۲	۰/۳۵۳	۰/۳۶۷	ارزش مشاهدات
	۱۴۹۳/۴۷	۰/۴۹۱	۰/۳۲۲	۰/۴۱۰	۰/۳۸۲	۰/۳۵۳	۰/۳۶۷	ارزش تعدیل شده

یافته‌های استنباطی

فرضیه اصلی پژوهش

فرضیه اصلی پژوهش: در تمامی پژوهش‌های بررسی شده دینداری با شادکامی رابطه معناداری دارد.

داده‌های جدول (۶) نشان می‌دهند که میانگین اثر دینداری (اثرات ترکیبی تصادفی) بر شادکامی در نمونه مورد پژوهش معادل ۰/۴۱۰ هست. چون این اندازه برآورد در محدوده اطمینان است، لذا باید گفت رابطه دینداری با شادکامی تأیید می‌شود. لازم به ذکر است برآورد نقطه‌ای به دست آمده (۰/۴۱۰) بر مبنای معیار کوهن، حاکی از رابطه در حد متوسط ولی رو به بالا می‌باشد. پس در مجموع باید گفت دینداری در سطح متوسطی ولی رو به بالایی می‌تواند با شادکامی رابطه داشته باشد و همچنین بر متغیر شادکامی تأثیرگذار باشد.

جدول ۶. نتایج حاصل از اندازه اثر ترکیبی تصادفی رابطه دینداری و شادکامی

موضوع	تعداد مطالعات	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	z-value	p-value
دینداری و شادکامی	۴۱	۰/۴۱۰	۰/۳۲۲	۰/۴۹۱	۸/۳۹۷	۰/۰۰۰

با توجه به نتایج پژوهش که نشان‌دهنده ناهمگونی در بین مطالعات مورد بررسی می‌باشد سعی شده‌است که در راستای مشخص کردن این ناهمگونی از متغیرهای تعدیل‌کننده جامعه آماری (دانشگاهی، غیر دانشگاهی) و زمان انجام پژوهش استفاده شود تا از این طریق بتوان به تعیین واریانس بین مطالعات پرداخت.

بررسی نقش تعدیل‌کنندگی رتال جامع علوم انسانی بررسی نقش تعدیل‌کنندگی جامعه آماری

نتایج حاصل از بررسی متغیر جامعه آماری (دانشگاهی، غیردانشگاهی) به عنوان متغیر تعدیل‌کننده به شرح جدول زیر می‌باشد. جدول (۷) اندازه‌های اثر ترکیبی مدل‌های ثابت و تصادفی مربوط به رابطه متغیر دینداری با شادکامی را به تفکیک جامعه آماری نشان می‌دهد. در

پژوهش‌هایی که دانشگاهیان جامعه آماری می‌باشند اندازه اثر تصادفی ۰/۵۰۳ و پژوهش‌هایی که جامعه آماری آن‌ها غیردانشگاهیان می‌باشند اندازه اثر تصادفی برابر با ۰/۳۶۵ می‌باشند. همچنین اندازه اثر هر دو گروه در سطح ۹۹ درصد اطمینان معنادار می‌باشد. بنابراین می‌توان گفت در رابطه بین دینداری و شادکامی، نقش جامعه آماری پژوهش تأثیر بسزایی در این رابطه دارد، در واقع می‌توان گفت دینداری در پژوهش‌هایی که جامعه آماری آن دانشگاهیان بوده‌است در قیاس با پژوهش‌هایی که جامعه آماری آن غیر دانشگاهیان بوده‌است رابطه بیشتری را با شادکامی نشان داده است.

جدول ۷. نتایج حاصل از اندازه اثر ترکیبی رابطه دینداری با شادکامی به تفکیک جامعه آماری

مدل اثرات تصادفی			مدل اثرات ثابت			تعداد اندازه اثر	جامعه آماری
p-value	z-value	اندازه ترکیبی	p-value	z-value	اندازه ترکیبی		
۰/۰۰۰	۴/۸۴۸	۰/۵۰۳	۰/۰۰۰	۲۶/۸۵۲	۰/۴۰۲	۱۳	دانشگاهی
۰/۰۰۰	۶/۶۵۵	۰/۳۶۵	۰/۰۰۰	۳۷/۱۵۵	۰/۳۵۴	۲۸	غیر دانشگاهی

بررسی نقش تعدیل‌کنندگی زمان انجام پژوهش

نتایج حاصل از بررسی متغیر زمان انجام پژوهش به عنوان متغیر تعدیل‌کننده به شرح جدول (۸) می‌باشد. با توجه به این مطلب که پژوهش‌های انتخاب شده برای فراتحلیل در این پژوهش در یک بازه زمانی ۱۸ ساله از سال ۱۳۸۲ تا سال ۱۳۹۹ انجام پذیرفته‌اند و در این مدت جامعه دگرگونی‌هایی را تجربه کرده‌است، بنابراین این احتمال وجود دارد که رابطه بین دینداری و شادکامی در جمهوری اسلامی ایران تحت تأثیر شرایط زمانی قرار گرفته باشد. جدول (۷) اندازه‌های اثر ترکیبی مدل‌های ثابت و تصادفی مربوط به رابطه متغیر دینداری و شادکامی را به تفکیک سال انجام پژوهش نشان می‌دهد. در بازه زمانی ۱۳۸۲-۱۳۹۰ اندازه اثر تصادفی ۰/۳۶۶ و در بازه زمانی ۱۳۹۱-۱۳۹۹ نیز اندازه اثر ترکیبی تصادفی برابر با ۰/۴۲۷ بدست آمده‌است. همچنین هر دو گروه در سطح ۹۹ درصد اطمینان معنادار می‌باشند. بنابراین می‌توان گفت در رابطه بین دینداری و شادکامی در جمهوری اسلامی ایران، نقش زمان انجام پژوهش تأثیر بسزایی در این

رابطه دارد، در واقع می توان گفت دینداری در بازه زمانی ۱۳۹۱-۱۳۹۹ در قیاس با بازه زمانی ۱۳۸۲-۱۳۹۰ رابطه بیشتری را با شادکامی نشان داده است. همچنین براساس معیار کوهن در بازه زمانی ۱۳۸۲-۱۳۹۰ با توجه به اندازه اثر ترکیبی تصادفی ۰/۳۶۶ می توان گفت که در این بازه زمانی میزان رابطه دینداری با شادکامی متوسط ارزیابی می شود، همچنین بر اساس معیار کوهن میزان رابطه دینداری با شادکامی در بازه زمانی ۱۳۹۱-۱۳۹۹ بر اساس اندازه اثر ترکیبی تصادفی ۰/۴۲۷ متوسط رو به بالا ارزیابی می شود بنابراین می توان اذعان داشت که در این بازه زمانی ۱۸ ساله رابطه بین دینداری و شادکامی در جمهوری اسلامی ایران در حال افزایش می باشد. بنابراین می توان اذعان داشت که یکی از عوامل مرتبط با شادکامی متغیر دینداری می باشد و نتایج نشان می دهد که از بعد از انقلاب اسلامی ایران رابطه دینداری با شادکامی و همچنین تأثیر دینداری بر شادکامی در حال افزایش است.

جدول ۸. نتایج حاصل از اندازه اثر ترکیبی رابطه دینداری با شادکامی
به تفکیک زمان انجام پژوهش

مدل اثرات تصادفی			مدل اثرات ثابت			تعداد اندازه اثر	زمان انجام پژوهش
p-value	z-value	اندازه ترکیبی	p-value	z-value	اندازه ترکیبی		
۰/۰۰۰	۵/۰۵۵	۰/۳۶۶	۰/۰۰۰	۱۹/۱۰۱	۰/۲۹۰	۱۲	۱۳۸۲ تا ۱۳۹۰
۰/۰۰۰	۶/۹۱۴	۰/۴۲۷	۰/۰۰۰	۴۲/۰۸۹	۰/۳۹۸	۲۹	۱۳۹۱ تا ۱۳۹۹

فرضیه فرعی پژوهش

فرضیه فرعی پژوهش: در تمامی پژوهش های بررسی شده ابعاد دینداری با شادکامی رابطه معناداری دارند.

فرضیه فرعی اول: در تمامی پژوهش های بررسی شده دینداری اعتقادی با شادکامی رابطه معناداری دارند.

داده های جدول (۹) نیز نشان می دهند که میانگین اثر دینداری اعتقادی (اثرات ترکیبی تصادفی) بر شادکامی در نمونه مورد پژوهش معادل ۰/۳۴۸ هست. چون این اندازه برآورد در

محدوده اطمینان است، لذا باید گفت رابطه دینداری اعتقادی با شادکامی تأیید می‌شود. لازم به ذکر است برآورد نقطه‌ای به دست آمده (۰/۳۴۸) بر مبنای معیار کوهن، حاکی از رابطه در حد متوسط ولی رو به بالا می‌باشد. پس در مجموع باید گفت دینداری اعتقادی در سطح متوسطی ولی رو به بالایی می‌تواند با شادکامی رابطه داشته باشد و همچنین بر متغیر شادکامی تأثیرگذار باشد. فرضیه فرعی دوم: در تمامی پژوهش‌های بررسی شده دینداری پیامدی با شادکامی رابطه معناداری دارند.

داده‌های جدول (۹) نیز نشان می‌دهند که میانگین اثر دینداری پیامدی (اثرات ترکیبی تصادفی) بر شادکامی در نمونه مورد پژوهش معادل ۰/۱۷۷ هست. چون این اندازه برآورد در محدوده اطمینان است، لذا باید گفت رابطه دینداری پیامدی با شادکامی تأیید می‌شود. لازم به ذکر است برآورد نقطه‌ای به دست آمده (۰/۱۷۷) بر مبنای معیار کوهن، حاکی از رابطه در حد پایین می‌باشد. پس در مجموع باید گفت دینداری پیامدی در سطح پایینی می‌تواند با شادکامی رابطه داشته باشد و همچنین بر متغیر شادکامی تأثیرگذار باشد. فرضیه فرعی سوم: در تمامی پژوهش‌های بررسی شده دینداری مناسکی با شادکامی رابطه معناداری دارند.

داده‌های جدول (۹) نیز نشان می‌دهند که میانگین اثر دینداری مناسکی (اثرات ترکیبی تصادفی) بر شادکامی در نمونه مورد پژوهش معادل ۰/۳۴۹ هست. چون این اندازه برآورد در محدوده اطمینان است، لذا باید گفت رابطه دینداری مناسکی با شادکامی تأیید می‌شود. لازم به ذکر است برآورد نقطه‌ای به دست آمده (۰/۳۴۹) بر مبنای معیار کوهن، حاکی از رابطه در حد متوسط ولی رو به بالا می‌باشد. پس در مجموع باید گفت دینداری مناسکی در سطح متوسطی ولی رو به بالایی می‌تواند با شادکامی رابطه داشته باشد و همچنین بر متغیر شادکامی تأثیرگذار باشد. فرضیه فرعی چهارم: در تمامی پژوهش‌های بررسی شده دینداری عاطفی با شادکامی رابطه معناداری دارند.

داده‌های جدول (۹) نیز نشان می‌دهند که میانگین اثر دینداری عاطفی (اثرات ترکیبی تصادفی) بر شادکامی در نمونه مورد پژوهش معادل ۰/۲۴۵ هست. چون این اندازه برآورد در محدوده اطمینان است، لذا باید گفت رابطه دینداری عاطفی با شادکامی تأیید می‌شود. لازم به

ذکر است برآورد نقطه‌ای به دست آمده (۰/۲۴۵) بر مبنای معیار کوهن، حاکی از رابطه در حد متوسط می‌باشد. پس در مجموع باید گفت دینداری عاطفی در سطح متوسطی می‌تواند با شادکامی رابطه داشته باشد و همچنین بر متغیر شادکامی تأثیر گذار باشد.

جدول ۹. نتایج حاصل از اندازه اثر ترکیبی تصادفی رابطه ابعاد دینداری با شادکامی

موضوع	تعداد مطالعات	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	z-value	p-value
دینداری اعتقادی (باور) به شادکامی	۱۵	۰/۳۴۸	۰/۲۳۰	۰/۴۵۷	۵/۵۰۰	۰/۰۰۰
دینداری پیامدی به شادکامی	۸	۰/۱۷۷	۰/۱۱۶	۰/۲۳۸	۵/۶۰۳	۰/۰۰۰
دینداری مناسکی (عملی) به شادکامی	۱۵	۰/۳۴۹	۰/۱۷۴	۰/۵۰۳	۳/۷۹۲	۰/۰۰۰
دینداری عاطفی (تجربی) به شادکامی	۹	۰/۲۴۵	۰/۱۸۷	۰/۳۰۲	۷/۹۹۳	۰/۰۰۰

بحث و نتیجه گیری

نتیجه فرضیه اصلی پژوهش (در تمامی پژوهش‌های بررسی شده دینداری با شادکامی رابطه معناداری دارد). نشان می‌دهد که میانگین اثر دینداری با شادکامی در نمونه مورد پژوهش معادل ۰/۴۱۰ هست. چون این اندازه برآورد در محدوده اطمینان است، لذا باید گفت اندازه اثر دینداری با شادکامی معنادار می‌باشد. لازم به ذکر است برآورد نقطه‌ای به دست آمده (۰/۴۱۰) بر مبنای معیار کوهن، حاکی از اثر در حد متوسط رو به بالا می‌باشد. بنابراین می‌توان گفت به هر میزان که دینداری در میان نمونه‌های پژوهشی افزایش پیدا کند میزان شادکامی نیز افزایش پیدا می‌کند. همچنین در مقایسه با میانگین اثر بدست آمده ۲۸ مطالعه از کل پژوهش‌های وارد شده به فرا تحلیل اندازه اثری پایین‌تر از ضریب بدست آمده کسب کرده‌اند و ۱۳ مطالعه نیز ضریب اثر بالاتری از مقدار بدست آمده کسب کرده‌اند. بنابراین در تبیین این فرضیه می‌توان گفت، نظریه‌ها بیان می‌کنند که دینداری، شادکامی را به چند طریق ارتقا می‌دهد. برای مثال، اعمال مذهبی، مانند

حضور در مساجد، تعامل و حمایت اجتماعی را افزایش می‌دهد. علاوه بر این، ایجاد و گسترش رابطه فردی با خدا، شادکامی را با کاهش استرس و بهبود راهبردهای غلبه بر استرس، ارتقا می‌دهد. همچنین مذهب به زندگی شخص معنا می‌دهد. لوین^۱ و تیلور^۲ نیز بر این عقیده‌اند که، در زمینه عواملی که می‌توانند موجب شادکامی شوند، دین نقش بسزایی دارد. سلیگمن نیز معتقد است که مذهب دست کم به سه طریق در افزایش سطح شادکامی و نشاط مؤثر است: نخست این که مذهب ارائه دهنده‌ی یک نظام منسجم اعتقادی است که به انسان این امکان را می‌دهد تا برای زندگی به جست و جوی معنی پردازد و برای آینده امید بیابد؛ دوم این که نظام‌های اعتقادی مذهبی کمک می‌کند تا فرد دلایل قابل قبول و دست کم آرامش‌بخشی را برای توجیه ناکامی‌ها، شکست‌ها و مصائب زندگی خود بیابد؛ و سوم این که افرادی که واقعاً مذهبی هستند و عنصر مذهب در اعتقادات آن‌ها نیرومند است، گرایش کمتری نسبت به انحرافات دارند و رفتارهای نیکو، جامعه‌پسند و انسان‌دوستانه‌ی بیشتری انجام می‌دهند. گانگا^۳ و کوتی^۴، نیز عقیده دارند که معنویت و اعتقاد مذهبی از عوامل مرتبط با شادکامی می‌باشند. آرجیل و ریموس نیز بر این عقیده‌اند، که بین سطح شادکامی و میزان اعتقاد به باورها و ارزش‌های دینی رابطه معناداری وجود دارد. به باور آنان زمانی که باورهای دینی منجر به رفتارهای دینی می‌شوند، میزان آن رابطه بیشتر می‌شود. آن‌ها در تبیین این یافته خویش تأکید می‌کنند که باورها و رفتارهای دینی به منزله نوعی مکانیسم انطباقی عمل می‌کنند که از یک سو موجب افزایش سطح عمق‌پذیری در برابر استرس‌های زندگی روزمره می‌شوند. از سوی دیگر، دست یازیدن به اعمالی که با میل و رغبت درونی صورت می‌گیرند موجب ایجاد خرسندی و رضایت خاطر می‌شوند. پژوهش‌های تجربی نیز چه در جمهوری اسلامی ایران و چه در دنیا نشان داده‌اند که دینداری از متغیرهای مرتبط و موثر بر شادکامی می‌باشد، بنابراین می‌توان اذعان داشت که نتیجه این پژوهش هم با مبانی نظری و هم با پژوهش‌های تجربی انجام شده در رابطه بین دینداری و شادکامی همسو می‌باشد. از این رو فرشادفر (۱۳۹۹) در پژوهشی به بررسی رابطه دینداری، نگرش و جهت‌گیری مذهبی با شادکامی

1. Levin
2. Taylor
3. Ganga
4. Kutty

در جامعه ایران (مطالعه مروری) با استفاده از رویکرد فراتحلیل پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان داده است که، همبستگی مثبت و رابطه معناداری بین دینداری، نگرش و جهت گیری مذهبی و شادکامی وجود دارد و با افزایش سطح دینداری، نگرش مذهبی و جهت گیری مذهبی درونی، شادکامی فرد افزایش می یابد. نتایج پژوهش حاضر نیز نشان داده است که شادکامی در سطح متوسط رو بالایی با شادکامی رابطه معناداری دارد.

در بررسی همگن بودن پژوهش های مورد نظر، آزمون Q نشان داده است که فرض همگن بودن مطالعات انجام شده رد می شود، بنابراین برای بررسی وضعیت همگونی پژوهش های انجام شده از متغیرهای تعدیل گر جامعه آماری و سال انجام پژوهش استفاده شده است. در میان پژوهش هایی که جامعه آماری آن دانشگاهیان بوده اند، اندازه اثر ترکیبی تصادفی $0/503$ ، و در گروه غیردانشگاهی اندازه اثر ترکیبی تصادفی برابر با $0/365$ بدست آمده است. همچنین هر دو گروه در سطح 99 درصد اطمینان معنادار می باشند. بنابراین می توان گفت در رابطه بین دینداری و شادکامی، نقش جامعه آماری تأثیر بسزایی در این رابطه دارد، همچنین، اندازه های اثر ترکیبی مدل های ثابت و تصادفی مربوط به رابطه متغیر دینداری و شادکامی به تفکیک سال انجام پژوهش نیز نشان می دهد که در هر دو بازه ی زمانی در سطح 99 درصد اطمینان معنادار می باشند. بنابراین می توان گفت در رابطه بین دینداری و شادکامی، نقش زمان انجام پژوهش تأثیر بسزایی در این رابطه دارد، و با توجه به نتایج پژوهش می توان گفت دینداری در بازه زمانی $1391-1399$ در قیاس با بازه زمانی $1382-1390$ رابطه بالاتری را با شادکامی نشان داده است. بنابراین می توان اذعان داشت که در این بازه زمانی 18 ساله رابطه بین دینداری و شادکامی در جمهوری اسلامی ایران در حال افزایش می باشد. و این امر نشان از اهمیت متغیر دینداری در افزایش شادکامی و شادمانی میان افراد جامعه دارد.

مبانی نظری و پژوهش های تجربی انجام شده نشان داده اند که متغیر دینداری دارای ابعاد زیادی می باشد. یکی از مشهورترین الگوهای که برای تعریف دینداری مطرح شده، الگوی گلاک و استارک است و این الگو با تاکید بر چند بعدی بودن مفهوم دینداری، علاوه بر آنکه منشا مباحثی در این زمینه شده، ادبیات مربوط به این موضوع را پررنگ کرده است. گلاک و استارک در کتاب ماهیت اجتماعات دینی اذعان کرده اند که با وجود تفاوت در میان ادیان

مختلف وجوه مشترکی را در میان آن‌ها می‌توان یافت. این وجوه یا عرصه‌ها در حقیقت ابعاد دینداری را تشکیل می‌دهند و عبارت از ابعاد اعتقادی، مناسکی، پیامدی و عاطفی هستند. در پژوهش‌های تجربی انجام شده در رابطه دینداری و شادکامی این ابعاد شناسایی شده و از طریق فراتحلیل به بررسی رابطه این ابعاد با متغیر شادکامی پرداخته شده است. همچنین به نظر می‌رسد یکی از علت‌های وجود ناهمگنی در نتایج این پژوهش را تفاوت میزان ارتباط ابعاد دینداری با شادکامی دانست. نتایج فراتحلیل نشان داده است که از بین ابعاد متغیر دینداری بعد دینداری اعتقادی و دینداری مناسکی با ضریب اثر ۰/۳۴۸، و ۰/۳۴۹ بیشترین رابطه را با متغیر شادکامی داشته است. بنابراین هرچه نمونه‌های مورد پژوهش از نظر دینداری اعتقادی و عمل به مناسک دینی از میزان بالاتری برخوردار باشند به تبع آن از میزان شادکامی بیشتری برخوردار می‌باشند. همچنین نتایج این پژوهش نشان داده است که متغیر دینداری پیامدی با ضریب اثر ۰/۱۷۷ کمترین رابطه را با متغیر شادکامی دارا می‌باشد. در مجموع می‌توان گفت که ابعاد دینداری اعتقادی و دینداری مناسکی در سطح متوسطی با شادکامی در رابطه هستند و میزان رابطه دینداری عاطفی و دینداری پیامدی در سطح پایینی ارزیابی می‌شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

۱. آرگایل، مایکل (۱۳۸۲)، روان‌شناسی شادی، ترجمه مهرداد کلاتری، فاطمه بهرامی، حسن پالاهنگ، مسعود گوهری و حمیدطاهر نشاط دوست، اصفهان، انتشارات جهاد دانشگاهی.
۲. ارجمند سیاهپوش، اسحاق؛ رضاپور، داریوش و حسن پور افرینه، خدیجه (۱۳۹۷)، بررسی میزان نشاط اجتماعی نوجوانان تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) شهر پلدختر و عوامل اجتماعی موثر بر آن، فصلنامه توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)، دوره ۱۳، شماره ۲، ۱۶۲-۱۴۱.
۳. اعزازی، سید مسعود و ابراهیم‌پور، حبیب (۱۳۹۶)، بررسی نقش دینداری در توسعه کارآمدی معلمان دبیرستان‌های اردبیل، مجله روانشناسی مدرسه، دوره ۶، شماره ۴، ۲۴-۷.
۴. الماسی جزی، زهرا (۱۳۹۲)، بررسی عوامل موثر بر نشاط اجتماعی در بین نوجوانان (مورد مطالعه: دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان شاهین‌شهر)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما (مهربان پارسامهر)، دانشگاه یزد، دانشکده علوم اجتماعی، گروه جامعه‌شناسی.
۵. الیاسی، محمدحسین (۱۳۸۵)، عوامل موثر بر شادکامی دانشجویان بسیجی، فصلنامه مطالعات بسیج، سال نهم، شماره ۳۳، ۳۴-۱۵.
۶. انتظاری، علی و مهری، نادر (۱۳۹۲)، درآمدی بر فرا تحلیل؛ با نگاهی به قابلیت فرا تحلیل در پژوهش‌های علوم اجتماعی در ایران، تهران، انتشارات جامعه‌شناسان.
۷. اوتق، نازمحمد؛ حقی، ناصر و صوفی خجسته، عبدالخلیل (۱۳۹۸)، بررسی رابطه بین میزان دینداری با میزان مدارای اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه‌های شهر کلاله، مطالعات جامعه‌شناسی، سال یازدهم، شماره ۴۲، ۱۲۴-۱۰۳.
۸. بادی، فاطمه و صالحی، مهدی (۱۳۹۹)، بررسی رابطه پایبندی مذهبی و عزت نفس با شادکامی دانش‌آموزان سال سوم دوره متوسطه شهرستان بندر گز، فصلنامه راهبردهای نو در روان‌شناسی و علوم تربیتی، دوره دوم، شماره ۶، ۲۴-۱۳.
۹. بحری نجفی، فاطمه و میرشاه نجفی، سیدابراهیم (۱۳۹۴)، تأثیر ابعاد باورهای مذهبی بر شادی معلمان ابتدایی در محیط کار، دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، سال شانزدهم، شماره ۴، پیاپی ۶۲، ۱۱۳-۱۰۶.

۱۰. بخارایی، احمد؛ طالبی، محمدعلی و محتشم، صدرالله (۱۳۹۵)، مطالعه میزان نشاط اجتماعی در شهر بوشهر و عوامل اجتماعی موثر بر آن (مؤلفه‌های مورد بررسی اعتماد اجتماعی و دینداری)، مطالعات علوم اجتماعی ایران، سال سیزدهم، شماره چهارم و هشتم، ۳۶-۱۷.
۱۱. بهادری خسروشاهی، جعفر (۱۳۹۶)، رابطه حمایت اجتماعی و شادکامی با دین‌داری، **دوفصلنامه علمی - ترویجی علوم تربیتی از دیدگاه اسلام**، سال پنجم، شماره ۹، ۱۴-۱.
۱۲. حاجی‌زاده میمندی، مسعود و ترکان، رحمت‌اله (۱۳۹۴)، بررسی میزان و عوامل فرهنگی - اجتماعی مرتبط با نشاط اجتماعی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه یزد)، **مطالعات جامعه‌شناختی شهری**، سال پنجم، شماره ۱۶، ۸۶-۵۹.
۱۳. حقیقتیان، منصور (۱۳۹۴)، عوامل اجتماعی موثر بر شادمانی اجتماعی معلمان شهر اصفهان، **فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی**، سال چهارم، شماره ۱۶، ۲۵۶-۲۳۹.
۱۴. حیدری رفعت، ابوذر و عنایتی‌نویز فر، علی (۱۳۸۹)، رابطه بین نگرش دینی و شادکامی در بین دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، **روانشناسی و دین**، سال سوم، شماره چهارم، ۷۲-۶۱.
۱۵. جامه‌شورانی، مریم (۱۳۹۲)، **مطالعه رابطه دینداری با احساس شادمانی**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما (سید حسین سراج‌زاده)، دانشگاه خوارزمی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه علوم اجتماعی، رشته پژوهش علوم اجتماعی.
۱۶. چوقادی، فریبا (۱۳۸۹)، **مطالعه عوامل روانی اجتماعی موثر بر شادی زنان شهرضا**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما (سید احمد احمدی)، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه علوم اجتماعی، رشته مطالعات زنان.
۱۷. دانا، عبدالرحمن (۱۳۹۹)، **بررسی تأثیر عوامل اجتماعی معلمان در شهرستان مهاباد**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: نیره جاویدانی، دانشگاه پیام نور استان همدان، مرکز پیام نور همدان، رشته جامعه‌شناسی.
۱۸. دانش، رضا (۱۳۹۶)، **مطالعه جامعه‌شناختی نشاط اجتماعی معلمان در شهر کرج**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما (مسعود گلچین)، دانشگاه خوارزمی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، رشته جامعه‌شناسی.

۱۹. ذهبی، عاطفه (۱۳۹۴)، بررسی تأثیر رابطه میان دینداری و سرمایه اجتماعی بر میزان نشاط اجتماعی در میان گردشگران مذهبی ایرانی (مورد مطالعه شهر مشهد)، **دوفصلنامه علمی- پژوهشی اسلام و علوم اجتماعی**، سال ۷، شماره ۱۴، ۷۷-۹۱.
۲۰. رضاها، مرجان (۱۳۹۴)، **بررسی رابطه دینداری و شادکامی در دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی شاهرود**، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما (لادن مقدم)، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات شاهرود، رشته روانشناسی عمومی.
۲۱. رضاداد، نجمه؛ آقا محمدیان شعریاف، حمیدرضا و کارشکی، حسین (۱۳۹۷)، نقش تعدیل کننده جهت گیری مذهبی اسلامی در رابطه مسئولیت پذیری چندبعدی با شادکامی دینی متأهلین، **دوفصلنامه علمی- پژوهشی دین و ارتباطات**، سال بیست و پنجم، شماره ۲ (پیاپی ۵۴)، ۷۱-۱۱۰.
۲۲. رضادوست، کریم؛ فاضلی، عبدالله و مقتدایی، فاطمه (۱۳۹۳)، بررسی عوامل اجتماعی موثر بر میزان نشاط در استان خوزستان، **فصلنامه توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)**، دوره ۸، شماره ۳، ۲۹-۴۶.
۲۳. روحانی، عباس و معنوی پور، داود (۱۳۸۷)، رابطه عمل به باورهای دینی با شادکامی و رضایت زناشویی در دانشگاه آزاد اسلامی واحد مبارکه، **دانش و پژوهش در روان شناسی**، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان (اصفهان)، شماره ۳۵ و ۳۶، ۲۰۶-۱۸۹.
۲۴. زارع، بهنام (۱۳۹۰)، **بررسی شادکامی و عوامل موثر بر آن (مطالعه موردی: شهر کرمان)**، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما (مهدی امیرکافی)، دانشگاه شهدی باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، بخش علوم اجتماعی، رشته علوم اجتماعی، گرایش جامعه شناسی.
۲۵. سمیعی اصفهانی، علیرضا؛ پوردانش، سامر و دانش، حسین (۱۳۹۷)، عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی معلمان (مطالعه موردی)، **جامعه شناسی آموزش و پرورش**، شماره ۶، ۲۰۰-۱۸۶.
۲۶. شجاعی، احمد (۱۳۹۷)، بررسی ارتباط نگرش و التزام عملی به نماز با میزان شادکامی دانشجویان (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه محقق اردبیلی)، **فرهنگ در دانشگاه اسلامی**، سال ۸، شماره اول، ۸۹-۱۰۶.

۲۷. صادقی، علی‌رضا؛ موسوی سروینه باغی، الهه سادات و پاستون، زهرا (۱۳۹۷)، بررسی معناداری جهت‌گیری مذهبی و شادکامی در بین شهروندان استفاده‌کننده از فضاهای عمومی شهری، نمونه موردی: شهر مشهد، نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال ۹، شماره پیاپی ۳۴، ۱۶۸-۱۴۹.
۲۸. صالحی صدقیانی، جمشید؛ سبحانی‌فرد، یاسر؛ فرهمند، وحید و اخوان خرازیان، مریم (۱۳۹۴)، بررسی نقش رفتار دیندارانه بر میزان بروز رفتار شاد در افراد، فصلنامه توسعه مدیریت منابع انسانی و پشتیبانی، سال دهم، شماره ۳۷، صص ۱۰۴-۷۹.
۲۹. عابدی، احمد؛ شواخی، علیرضا و تاجی، مریم (۱۳۸۷)، رابطه بین ابعاد دینداری با شادی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر اصفهان، دوفصلنامه مطالعات اسلام و روانشناسی، سال ۱، شماره ۲، ۵۸-۴۵.
۳۰. عبدالمهدی، بهناز؛ هاشمی، زهرا و نقش، زهرا (۱۳۹۷)، مطالعه نقش واسطه‌ای خودمهارگری در رابطه بین دینداری با شادکامی، فرهنگ در دانشگاه اسلامی، سال ۸، شماره اول، ۵۰-۲۹.
۳۱. طولابی، زینب؛ پوراشرف، یاسان‌الله و عباس‌پور، حیدر (۱۳۹۶)، فراتحلیل مطالعات فرسودگی شغلی در سازمان‌های آموزشی ایران؛ مطالعه موردی: مدارس ایران، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۱۳۵: ۱۰۰-۸۳.
۳۲. فتاحی، راضیه؛ نشاط‌دوست، حمیدطاهر؛ ربیعی، مهدی و شریفی، مهدی (۱۳۹۰)، بررسی رابطه بین شادکامی و گرایش‌های معنوی در دانشجویان دانشگاه اصفهان، دوفصلنامه علمی-پژوهشی اسلام و روانشناسی، سال ۵، شماره ۸، صص ۹۸-۸۵.
۳۳. فرشادفر، احمد (۱۳۹۹)، رابطه دین‌داری، نگرش و جهت‌گیری مذهبی با شادکامی در جامعه ایران (مطالعه موردی)، اسلام و پژوهش‌های روان‌شناختی، سال ۶، شماره اول، پیاپی ۱۳، ۱۱۹-۱۰۷.
۳۴. قربانی‌زاده وجه‌الله و سیدطه حسن نانگیر (۱۳۹۳)، راهنمای کاربردی فراتحلیل با نرم افزار CMA2، تهران، انتشارات جامعه‌شناسان.

۳۵. قربانی زاده، وجه الله، عباس پور، جعفر، خیر اندیش، مهدی (۱۳۹۵) فرا تحلیل عوامل موثر در استقرار دولت الکترونیک ایران، فصلنامه مطالعات منابع انسانی، سال ۶، شماره ۱۹، ۲۶-۱.
۳۶. قمری، محمد (۱۳۸۹)، بررسی رابطه دین‌داری و میزان شادمانی در بین دانشجویان به تفکیک جنسیت و وضعیت تأهل، روان‌شناسی و دین، سال ۳، شماره ۳، ۹۱-۷۵.
۳۷. کاظمیان مقدم، کبری و مهربانی زاده هنرمند، مهناز (۱۳۸۸)، بررسی رابطه نگرش مذهبی با شادکامی و سلامت روانی دانشجویان دختر و پسر دانشگاه آزاد اسلامی واحد بهبهان، روان‌شناسی دین، سال ۲، شماره ۴، ۱۷۴-۱۵۷.
۳۸. کشاورز، امیر و وفاییان، محبوبه (۱۳۸۶)، بررسی عوامل تأثیرگذار بر میزان شادکامی، روان‌شناسی کاربردی، دوره ۵، شماره ۲، ۶۲-۵۲.
۳۹. کیا، علی اصغر و امیری، رقیه (۱۳۹۱)، بررسی میزان نشاط اجتماعی و عوامل مرتبط با آن در بین شهروندان ۱۵-۶۴ سال شهر اهواز، فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، شماره ۱۵، ۱۳۸-۱۷۷.
۴۰. محتشم، صدرالله (۱۳۹۱)، بررسی میزان نشاط اجتماعی در شهر بوشهر و عوامل موثر بر آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما (احمد بخارایی)، دانشگاه پیام نور، دانشکده علوم اجتماعی، رشته جامعه‌شناسی.
۴۱. محمدی، اصغر و سیف‌زاده، علی (۱۳۹۸)، عوامل فرهنگی شادمانی اجتماعی (مطالعه موردی: جوانان شهر اصفهان)، مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، دوره ۱۸، شماره ۴۳، ۷۱-۹۰.
۴۲. محمدی، محمدعلی؛ و دادحیر، ابوعلی؛ سیفی، علیرضا و مشتاق، روشنگر (۱۳۹۱)، فرا تحلیل مطالعات فقر در ایران، فصلنامه علمی- پژوهشی رفاه اجتماعی، سال دوازدهم، شماره ۴۵، ۷-۴۳.
۴۳. مرادی، سجاد و هزارجریبی، جعفر (۱۳۹۸)، تحلیل عوامل و راهبردهای موثر بر ارتقای شادکامی در استان ایلام، جامعه‌شناسی کاربردی، سال ۳۰، شماره پیاپی (۷۳)، شماره اول، ۳۹-۷۲.

۴۴. منظری توکلی، علیرضا و عراقی پور، نجمه (۱۳۸۹)، بررسی رابطه بین دینداری و شادکامی در بین دانشجویان دختر دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان سال تحصیلی ۱۳۸۹-۱۳۸۸، فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، شماره ۱۹، سال ۶، ۴۵-۱۹.
۴۵. مهدی‌زاده، شراره و زارع غیاث‌آبادی، فاطمه (۱۳۹۲)، بررسی میزان دینداری و نقش آن در شادمانی جوانان، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره ۲، شماره ۳، ۴۳۸-۴۱۳.
۴۶. نشاط دوست، حمیدطاهر؛ مهرابی، حسینعلی؛ کلاتری، مهرداد؛ پالاهنگ، حسن و سلطانی، ایرج (۱۳۸۶)، تعیین عوامل موثر در شادکامی همسران کارکنان شرکت فولاد مبارکه، فصلنامه خانواده‌پژوهی، سال ۳، شماره ۱۱، ۶۶۸۱-۶۶۹.
۴۷. نیازی، محسن؛ اسلامی بناب، سیدرضا؛ منتظری خوش، حسن و سخایی، ایوب (۱۳۹۷)، فراتحلیل مطالعات رابطه بین سبک زندگی و هویت اجتماعی، مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، سال ۱۵، شماره ۲، ۲۶۷-۲۳۷.
۴۸. نباتی‌مقدم، صادق (۱۳۹۲)، بررسی عوامل موثر بر نشاط اجتماعی جوانان شهر اردبیل، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما (رضا همتی)، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلخال، دانشکده علوم انسانی، گروه علوم اجتماعی، رشته پژوهش علوم اجتماعی.
۴۹. - یاری، سیده عظیمه (۱۳۹۳)، بررسی رابطه میان دینداری، سلامت روانی و شادکامی در زنان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد (استاد راهنما: عزت‌السادات میرخانی)، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی، رشته مطالعات زنان، گرایش حقوق زن در اسلام.
۵۰. یزدانی، فضل‌الله و آزاد، حسین (۱۳۹۵)، بررسی رابطه بین نگرش دینی، سبک‌های مقابله‌ای و شادکامی در دختران و پسران دبیرستانی اصفهان در سال تحصیلی ۸۱-۸۲، دانش و پژوهش در روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان، (اصفهان)، شماره ۱۶، ۴۶-۲۹.
۵۱. واحدی، شهرام، احمدیان، ریحانه (۱۳۹۳)، رابطه سبک‌های هویت مذهبی، ابعاد دینداری با بهزیستی روانشناختی دانشجویان، روان‌شناسی و دین، سال ۷، شماره ۴، پیاپی ۲۸، ۹۱-۱۰۷.
52. Blazer, D, & Palmore, E. B. (1976), Religion and aging. Gerontologist, 16, 82-85.

53. Grözinger, Gerd, Matiaske, Wenzel (2014), The Direct and Indirect Impact of Religion on Well-Being in Germany, *Social Indicators Research*, Vol. 116, pp. 373–387, DOI:10.1007/S11205-013-0308-9.
54. Eichhorn, J. (2012), Happiness for Believers? Contextualizing the Effects of Religiosity on Life-Satisfaction, *European Sociological Review*, Vol. 28, Issue 5, October 2012, pp. 583–593, <https://doi.org/10.1093/esr/jcr027>.
55. Hunter, J. E., & Schmidt, F. L. (2004), *Methods of meta-analysis: Correcting error and bias in research findings*. New York: Sage.
56. Hadaway, C. K. (1978), Life Satisfaction and Religion. *Social Forces*, 57, 636–643. <https://doi.org/10.1093/sf/57.2.636>.
57. Liu, Tianyuan, Wu, Lin, Yang, Yang, Jia, Yu (2020), Exploratory Analysis of the Relationship between Happiness and Religious Participation within China, *Religions*, 11(8), 410; <https://doi.org/10.3390/rel11080410>.
58. Levin, J. S., & Taylor, R. J. (1998), Panel analyses of religious involvement and well-being in African-Americans, Contemporaneous vs longitudinal effects.
59. Migheli, Matteo (2009), Religiosity and happiness: an ever-winning couple? An answer from India, pp. 1–29, *Periodico mensile on-line "POLIS Working PapersD01, D69, Z12*.
60. Moberg, D. O. (Ed.). (1979), *Spiritual Well-Being*. Washington. D. C.: University Press of America.
61. Ramsey, E. & Ledbetter, S. (2001), 'Studying religion: Issues in definition and method', in I.S. Markam & T. Ruparell (eds.), *Encountering religion: An introduction to the religions of the world*, pp. 1-14, Blackwell Publishers, Oxford, UK.
62. Snoep, Liesbeth (2008), Religiousness and happiness in three nations: a research note, *Journal of Happiness Studies*, Vol. 9, pp. 207–211, DOI:10.1007/S10902-007-9045-6.
63. Stavrova, Olga, Fetchenhauer, Detlef, Schlösser, Thomas (2013), Why are religious people happy? The effect of the social norm of religiosity across countries, *Social Science Research*, Volume 42, Issue 1, January 2013, Pages 90-105, <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2012.07.002>.
64. Underwood, C. G. & J. Teresi (2002), The daily spiritual experience scale: Development, theoretical description, reliability exploratory factor analysis and preliminary construct, *Annals of Behavioral Medicine*, 24 (1), PP: 22- 33.
65. Van Praag, Bernard M. S., Romanov, Dmitri, Ferrer-i-Carbonell, Ada (2010), Happiness and financial satisfaction in Israel: Effects of religiosity, ethnicity, and war, *Journal of Economic Psychology*, Vol. 31, Issue 6, December 2010, Pages 1008-1020, <https://doi.org/10.1016/j.joep.2010.08.008>.
66. Van Niekerk, brimadevi (2018), Religion and spirituality: What are the fundamental differences, *HTS Teologiese Studies/ Theological Studies*, 74(3), 4933. <https://doi.org/10.4102/hts.v74i3.4933>, pp. 1–11.